

Magyar hegedűjáték az európai zenekultúrában

Hat eredeti magyar zenedarab – cigányos modorban

Pablo de Sarasate: Zigeunerweisen, Op. 20 (1878)

Pablo de Sarasate

(eredeti nevén Martin) Észak-Spanyolországban, Pamplonában született 1844. március 10-én. Édesapja karmester volt, tőle kapta Pablo öt éves korában első hegedüleckéit. Később Manuel Rodriguez Sáez-nél folytatja tanulmányait Madridban, és játszik Izabella királynő előtt is, a királyi palotában.

Egy 1724-ből való, nagyszerű Stradivari hegedűt kap tőle ajándékba, ráadásul az uralkodó biztosítja a 12 esztendősi fiú számára, hogy Párizsban, Alardnál folytathassa tanulmányait, a konzervatóriumban. 1856-tól 1859-ig tanul itt, és első díjat nyer az intézmény által kiírt hegedűversenyen.

Eleinte mérsékelt sikerrel, amolyan „szalon-virtuóz”-ként kezd koncertezni. Programján opera-témákra készült variációk találhatók, a klasszikus repertoár egyáltalán nem szerepel műsorán.

1867-ben mindez megváltozik. Pablo 20 esztendősi, amikor beleszeret a párizsi Saint Sulpice templom orgonistájának, Louis Lefébure-Wélynek zongorista leányába, Máriába.

Három évvel később már az esküvőt tervezgetik, amikor az egyik koncert-turnejáról éppen visszaérkező Sarasate megtudja, hogy a lány máshoz megy férjhez. Bár körülrajongják a hölgyek, soha nem tudja feldolgozni ezt a csapást, és élete végéig agglegény marad. De van még egy gyermekkori, szomorú esemény életében, ami hatással van későbbi éveire. Tizenegy éves, amikor útban Párizs felé, édesanyjával Bayonne-ban száll meg éjszakára. Este, amikor édesanyja szobájába megy, hogy jó éjszakát kívánjon, kolerában megbetegedett édesanyját holtan találja.

1867-től áttér a klasszikus repertoárra, amely felöleli a német mesterek, valamint a francia és belga hegedűiskola mestereinek műveit. Lalo a hegedűversenyét (Op. 20) és Symphonie espagnole című művét Sarasaténak ajánlotta.

Még csak 15 éves, amikor Saint-Saëns neki írja A-dúr (Op. 20) hegedűversenyét,

majd egy évre rá, Introduction et Rondo capriccioso című darabját, és húsz évvel később C-dúr (Op. 58) és h-moll (Op. 61) versenyművét. Németországban az akkor még zongoristaként működő hegedűssel, Max Bruch-hal turnézik, aki neki ajánlja 1878-ban írt II. (d-moll, Op. 44) hegedűversenyét, és Schottische Phantasie (Op. 46) című, 1880-ban készült hegedűdarabját.

1861-ben lép fel először Londonban, majd 1876-ban, bécsi koncertjével kezdi meg a német nyelvterületen adott hangversenyeinek sorát. Amerikában is turnézik, és amint egyik ottani kritikusa írja, „felülmúlhatatlanul adja elő a Spanyol táncokat.” Paganini műveket általában nem játszik, részben, mert idegenkedik tőlük, másrészt kicsi a keze, és nem fekszenek neki a nagy nyújtások.

Flesch Károly – aki intellektuális szempontból „az alacsonyabb jövedelmi kategóriába” sorolta Sarasatét –, előre megjósolta, hogy Sarasate hegedűdarabjai hosszabb ideig maradnak a hegedűsök repertoárján, mint a nála műveltebb, nagyobb tudású kollegáinak szerzeményei.

Sarasate, akit Flesch „a legmagasabb rendű szalon-virtuóz ideális megtestesítőjeként” jellemezte, óriási tiszteletdíjat kapott fellépéseiért. Olyan eset is előfordul Németországban, hogy 3000 márkát fizetnek neki egyetlen hangversenyért, amikor pedig még Joachimnak is csak 1000 márka jár.

Csaknem élete végéig koncertezik. Legutolsó éveiben játéka némileg megromlik. Hajlamos magasan intonálni és vibrátója sem olyan nyugodt, mint régen, de a közönségre gyakorolt varázsa mindvégig megmarad.

Hirtelen hal meg Biarritzban, 1908. szeptember 20-án, tüdőelégelenség következtében.

*

Lássuk, hogyan ír Sarasatéről Flesch Károly (Memoirs, New York, 1958, 42. l.): „Intellektuális szempontból Sarasatét az alacsonyabb jövedelmi kategóriába le-

Sarasate

het sorolni. Olyan volt, akit a francia egyszerű léleknek (simple d'esprit), kissé rögeszmésnek ír le, aki tubákos szelencéket és sétatálcákat gyűjt. (Megj.: amint Szigeti József: Beszélő húrok című könyvében (136. l.) írja, Sarasate szülőhelyén, Pamplonában, a Sarasate Múzeumban „...mindent megőriztek, ami rá emlékeztetett, hegedűitől, partitúráitól kezdve kézelőgomb- és sétatálcá-gyűjteményéig.”) Időnként előadott néhány szórakoztató, könnyen felfogható aforizmat, amit barátja és földije, Fernandez Arbós (megj.: hegedűs és karmester, 3 évig Joachimnál tanult) aztán tovább adott a kortársaknak. Mint a szerencse fia, mesés pályafutása során kifejlesztett egy irgalmat nem ismerő, leírhatatlan közömbösséget. Íme egy példa saját tapasztalatomból: Erzsébet, Románia királynéja bukaresti tartózkodása idején meglepetést

HELYREIGAZÍTÁS

Lapunk júniusi számának 22. oldalán, a bal oldali oszlop felső, valamint a középső oszlop alsó részén említett hangverseny dátuma helyesen 1922. márc. 24. Az ekkor elhangzott Mozart-mű a D-dúr (K306) hegedűszonáta volt.

akart szerezni számára, és meg akarta ismertetni a magyar Cigány melódiák szerzőjét a román cigányzenével. Ennek érdekében gondoskodott arról, hogy a legjobb cigányzenekar jöjjön játszani a palotába, és a tiszteletbeli vendégeken kívül egy nagy társaságot is meghívott. Sarasate gyanútlanul beállított, és a királyné sugárzó arccal tudatta vele, milyen meglepetést készített elő számára. A téli kertbe vezetete, ahol már várakozott a zenekar. Kíváncsi voltam a véleményére és csatlakoztam hozzájuk. Hallgatta néhány percig a román nemzeti muzsikát, és amikor a királyné a benyomásai iránt érdeklődött, meglehetősen szárazon válaszolt: »Hiszen ez rossz!«

Flesch, könyvében ugyanitt, az alábbiakat jegyzi meg Sarasate műveiről:

„Biztos vagyok benne, hogy ő hosszabb ideig fog vezető szerepet vinni a hegedű-virtuózok repertoárjában Zigeunerweisenjével és Spanyol táncaival, mint sok más, nálánál műveltebb, nagyobb tudású kollegája. Ki játszik ma bármit is kortársaitól, Sauretől – vagy menjünk vissza még jobban –, Bériot-tól, Alardtól, Sivoritól vagy Prume-től?”

Sarasate budapesti hangversenyei

Sarasate először 1877. március 7-én lép fel Budapesten, és 29 évvel később, 1906. március 16-án adja tizedik, és egyben utolsó hangversenyét a pesti Vigadóban.

A továbbiakban sorszámmal megjelölve közöljük budapesti fellépéseinek idejét, majd felsoroljuk azokat a műveket, amelyeket itteni szereplései alkalmával előadott, zárójelben feltüntetve, hogy a megnevezett darab hányadik koncertjén hangzott el.

1. 1877. március 7. Pesti Vigadó kis terme
Zong. közr. m.: Anton Door (Bécs)
2. 1877. március 9. Vigadó kis terme
Zong. k. m. : Anton Door

Pénteken, 1880. Január 16-án, esti 7 $\frac{1}{2}$ órakor
a városi vigadó nagy termében

SARASATE
hangversenye

Dévy Janka úrhölgy és a nemzeti színház zenekar
ERKEL SÁNDOR úr vezénylője és közreműködése mellett.

Műsorozat:

Bruch. Első hangverseny hegedűre zenekarkísérettel.
a) Előjáték, b) Adagio, c) Vége.
Sarasate úr.

2. a) Franz R. A tengeren.
b) Schubert. Margit a fonókán.
Éneklő Dévy Janka úrhölgy.

3. Saint-Saëns. Introduction és Rondo capriccioso.
Sarasate úr.

4. Mozart. Dal Figaró lakodalmából.
Éneklő Dévy Janka úrhölgy.

5. Sarasate. Cigánymódok, zongorakísérettel.
Sarasate úr.

A dalok zongorakíséretét Schwarz Gy. karmester úr vállalta el.
A Bösendorfer-féle zongora Chmel és fia úv. szállított urek iaktárából való.

Hely-árak:
Körszék 3 frt., Zártszék 2 frt., Bemenet 1 frt. Jegyek kaphatók Rózsavölgyi és Társa urak zenemű-kereskedésében, valamint a hangverseny napján este a pénztárnál.

A hangversenynek ama t. c. látogatói, kik akkor érkeznek, midőn az előadás már kezdetét vette, tisztelettel kérelmek, a terembe való lépést vagy ülőhelyeik elfoglalását, a hallgatóság érdekében addig késleltetni, míg a megkezdett darab vagy egyik tétel véget ért.

A Sarasate 1880. jan. 16-i, budapest hangversenyének műsorát ismertető műsorlap, amelyen (5. számként) először szerepel a Zigeunerweisen, „Cigánymódok” címmel.

3. 1880. január 14. Vigadó kis terme
Zong. k. m.: Dunkl N. János
4. 1880. január 16. Vigadó nagyterme
Közp. m.: Nemzeti Színház zenekara
Erkel Sándor vezényletével
Zong. k. m.: Dunkl N. János
5. 1883. november 16. Vigadó kis terme
Zong. k. m.: Anton Door
6. 1886. január 13. Vigadó nagyterme
Zong. k. m.: Bertha Marx (Párizs)
7. 1887. december 2. Vigadó nagyterme
Zong. k. m.: Bertha Marx
8. 1888. január 5. Vigadó
Zong. k. m.: Bertha Marx
9. 1892. március 21. Vigadó Zong. k. m.: Bertha Marx
10. 1906. március 16. Vigadó nagyterme
Zong. k. m.: Otto Goldschmidt

*

Versenyművek:

Bruch: 1. (g-moll), Op. 26 hegedűverseny (4),

Beethoven: D-dúr hegedűverseny 1. tétel (1),
Mendelssohn e-moll hegedűverseny (3, 5, 7)
Saint-Saëns: A-dúr hegedűverseny Op. 20 (5, 10)
Lalo: Spanyol szimfónia, Op. 21 (8)

Hegedűszonáták:

Beethoven: „Kreutzer” szonáta (Op. 47) Andante tétele (1); I.-II. tétele (9)
Raff: A-dúr szonáta (Op. 78) Nr. 2. (7)
Saint-Saëns: d-moll (Op. 75) szonáta (8)

Hegedűművek, átiratok:

Bach: 4 tétel az E-dúr partitából (10)
Chopin: Esz-dúr Nocturne, Op. 9 (1, 5, 6, 10)
Raff: d-moll szvit (2, 6)
a) Preludio
b) Menuetto
c) Moto perpetuo,
Ries: Szvit hegedűre, zong. kísérettel, Op. 27 (3)
a) Preludio
b) Romanze
c) Scherzo
Saint-Saëns: Bevezetés és Rondo Capriccioso (4, 6, 10)
Schubert: h-moll Rondo, Op. 70 (2, 7)
Schubert: Fantázia hegedűre és zongorára (6, 9)

- a) Andante molto
- b) Allegretto
- c) Andantino
- s) Allegro

Wieniawski: Orosz dalok (1)
Wieniawski: Legenda (7)
Wieniawski(?) Mazurka (7)
Mozart-Sarasate: Don Juan-fantázia (10)
Sarasate: Faust-fantázia (2, 3)
Sarasate: Spanyol táncok (Op. 21) (3)
Sarasate: Zigeunerweisen (Op. 20) (3, 4, 8)
Sarasate: Ballada (6)
Sarasate: Jota Aragonese (6)
Sarasate: Románc (5)
Sarasate: Habanera (5)
Sarasate: Muineira (Die Müllerin) (7)
Sarasate: Thème espagnol varié (7)
Sarasate: Malaguenna (10)
Sarasate: Introduction et Tarantelle (10)
Sarasate: Jota Caprice (10)

*

A 62 éves Sarasate utolsó, budapesti fellépésének egyik fültnéje, Matyéka Béla a következő sorokat jegyezte fel a

fennmaradt műsorlap (OSZK) hátoldalára:

„Ismét a legélvezetesebb esték egyike. Marx-Goldschmidt (megj.: Bertha Marx) betegsége miatt minden számot Sarasate töltött ki. Sarasaténál igazán áll Jókai mondása: „öreg ember nem vén ember.” Habár ő már vénnek is mondható, játéka még mindig fiatal, hol tüzes, hol érzelgős. Technikája még a legbiztosabb, igazán ha oda nem nézünk, nem is sejtethjük, hogy ez egy 60 éves öreg úr, ki minden szívet úgy megindít. Tónusának édessége, melegsége majdnem utolérhetetlen, szintúgy az igazi spanyol tüzesége, mely leginkább saját műveiben nyilvánul. Ezekben a spanyol dolgaiban rejlik az ő igazi zsánerje, ezekben nagy ő. Persze ünneplésnek vége sem akart lenni, ami már majdnem természetes!”

*

Kodály, hátrahagyott írásaiában (Közélet, vallomások, zeneélet, Bp., 1989, 270. és 281. l.) a magyar rádió fontos szerepét hangsúlyozva írja Sarasate Cigánydalaival kapcsolatban, hogy „minden alkalommal fel kellene használni külföldi, idegennyelvű adásaiban, nyomatékosan hangoztatni, hogy ezek nem cigánydalok, hanem egy magyar ember saját szerzeményei, csak a cigányzenekarok népszerűsítették Európaszerte... Strauss, Lanner nevét szertevitték a világon darabjaik. Bezzeg Szentirmay Elemér a Sarasate cigánydalaiban rejtőzik, és a Csak egy kislány minden nyelvre fordítva bejárta a világot szerzője neve nélkül. Belföldön és külföldön is kutya kötelessége a rádiónak a magyar szerzők nevét ismertetni, nem elhallgatni. Itthon ködösít, tudatlanságot terjeszt, magyar öntudatot, önismeretet fogyaszt, külföldön a magyarság amúgyis fogyatékos becsületét kopasztja, ha továbbra is abban a tévedésben hagyja, hogy a magyar zene névtelen cigányok alkotása.”

*

Lépjünk vissza egy kicsit az időben, és olvassunk bele a Nefelejts című folyóirat 1859. évi 28. számába (lásd: Sárosi B.: Cigányzene..., 1971, 124. l.):

„Mióta hangjegyekről és hangszerekről beszélhetünk, azóta Lavotta, Csermák, Rózsavölgyi, Egressy Béni voltak a cigányok nagy mesterei, és ma sem járnak azok a maguk erejükön” – hangzik a lapban megjelent cikk írójának sommás véle-

ménye. Bár a cikk megállapításának kétségtelenül van némi igazság-tartalma, rögtön tegyük hozzá, hogy a társai közül kimagasló Bihari János verbunkos táncdarabjainak jelentőségére – akinek szerzeményeire a népes és kurucos elemek alkalmazása mellett az egyéni lírával átítatott, nagyívű dallamszövés, s a majd Liszt rapszódiaiban is megfigyelhető, a magyar népi tánc világában a régebbi időktől fogva érvényes, tempóbeli fokozatosságot szem előtt tartó, háromtagú formaelv követése (Lassú-Trió-Friss) jellemző –, Szabolcsi B. és Major E. kutatásai nyomán csak jóval később mutatott rá a magyar zenetörténet. Sarasate művének lengyel kiadásában – amit Eugenia Umińska készített el a nyomda számára – a következőket olvashatjuk „Cigány melódiák” címmel, a kiadó ismertetőjében:

„A Pablo de Sarasate munkásságát kitevő valamennyi kompozíció a nagy zenei szalonok számára készült. A megszkott dallamok mellett az effektusokban gazdag népi zenét, így a spanyolt és a magyart – mint például az Andalúziai Románc, Malaguena, Tarantella vagy a Cigány melódiák című művekben –, átdolgozásait és fantáziáit különböző, ismert dallamokból vagy zongorára írt dalokból (például Chopin Esz-dúr Op. 9. Noktürnjéből) vette.

Miként Sarasate más művei, a Cigány melódiák is igen hatásos módon, de mégis a jó ízlés határait tiszteletben tartva készült, úgy, hogy ne megbotránkoztassa a régimódi, konzervatív közönséget, hanem varázslatos hatást gyakoroljon rá. A mű varázslatát az adja, hogy a zeneszerző a magyar-román zenei folklór motívumait ötvözi saját zsenialitásával.

A művet előadó művész számára tér nyílik, hogy próbának vesse alá magát, meddig terjednek képességei, ugyanakkor a cél mégiscsak az, hogy a zeneművet ne tegyék tönkre. Az előadó segítségére lehetnek a híres, tehetséges lengyel hegedűművésznő, Eugenia Umińska gondolatai: »Nagyon nehéz pontos és részletes útbaigatást adni ennek az igen dinamikus műnek az eljátszásához. A művésznek képességeihez mérten leginkább a cigány előadói stílust kell utánoznia. Ezt a legjobban úgy érheti el, ha meleg, erőteljes hangon, temperamentumosan játszik. Ezt az erőteljes, improvizatív játékművet mindenképpen a megadott ritmus és a természetes zenei lüktetés határain belül kell alkalmazni. Ezen határok tiszteletben

Pablo de Sarasate

tartása hozzásegíti a művészt, hogy a művet saját előadói stílusa hozzáadásával, de a jó ízlés határain belül, cigányos stílusban tudja tolmácsolni a műértő közönség számára.» Megjegyzés: E. Umińska (szül. 1910, Varsó) a varsói konzervatóriumban, majd Prágában Sevciknél és Párizsban Enescunál tanult hegedülni. 1963-tól a krakkói konzervatórium igazgatója volt.

Tehát amint olvashattuk, az 1964-ben, Krakóban megjelent lengyel kiadás a „magyar-román zenei folklór motívumait” tünteti fel forrásként.

Mielőtt a világszerte ismert hegedűdarab megszületésének körülményeivel, zenei anyagának forrásaival részletesen foglalkoznánk, lássuk, kinek ajánlotta művét Sarasate.

Szarvady Frigyes

A Zigeunerweisen ajánlása, Szarvady (Hirsch) Frigyesnek (1822. Újvidék – 1882. Párizs) szól. Szarvady jogász és újságíró volt, aki a szabadságharc idején, Kossuth megbízottjaként diplomáciai feladatokat látott el Franciaországban. A szabadságharc bukása után is a magyar ügyet szolgálta, hírlapi cikkeivel igyekezett rokonszenvet kelteni Magyarországra. A magyar emigrációval – köztük Türr Istvánnal, Teleki Lászlóval – szoros kapcsolatban állt, ő rendezte sajtó alá Kossuth iratainak francia kiadását. Feleségül vette Wilhelmine Clauss, prágai születésű, német zongoraművésznőt, aki

LASSU MAGYAR. BIHARY.

Lassan

N. 6. 12s

Bihari „Lassú Magyar”-ja („Requiem fia halálára”) Ruzitska Ignációtól való kéziratának részlete (megjelent 1823 novemberében, a Magyar Nóták Veszprém vármegyéből c. sorozat I. számaként), és annak Bartay Ede gyűjteményében (Pest, 1860) megjelent kiadása, amely alapján Sarasate feldolgozása készült.

Párizsban működött. Mint tudjuk, Sarasate 1856–59 között, a párizsi Conservatoriumban, Alard növendéke volt, tehát lehetséges, hogy Szarvadyék és a fiatal Sarasate ismeretsége már ezekben az években megalapozódott. Sarasate egyébként Párizsban, a rue du Bac-on lakott. A Zigeunerweisen mintegy 20 évvel későbbi, Szarvadyak történt ajánlása valószínűleg hosszabb, tiszteletteljes kapcsolat eredménye.

*

A Pesti Napló 1877. március 6-i száma hírül adja, hogy Budapesten, március 7-én este, a Vigadó kis termében Pablo de Sarasate spanyol hegedűművész lép fel Anton Door bécsi zongoraművésszel.

Ez Sarasate első fellépése a magyar fővárosban. Beethoven Op. 47-es szonátájának variációs tételét, Beethoven hegedűversenyének 1. tételét játssza saját kadenciájával, majd Chopin „Éji kép” (Op. 9) és Wieniawski: Orosz dalok c. kompozíciójával zárul a hangverseny.

Az Egyetértés c. lap március 8-i száma megírja, hogy csak 8-kor tudták elkezdni a fél 8-ra meghirdetett hangversenyt,

mivel a hatalmas tömeg zsúfolásig megtöltötte az előcsarnokot.

Sarasate Stradivari hegedűn (Wieniawski febr. 27-én és márc. 2-án Amatin) játszott – írja a lap. „Játéka rendkívüli, s valóban igazolta a róla elterjedt hírt, hogy még Wieniawskyt is felülmúlja, correct és finom játéka által – amiben azonban Wieniawsky felülmúlja, az a tűz és erő, mely az embert elragadja s lelkesíti...”

Második alkalommal márc. 9-én ugyancsak a Vigadó kis termében lép fel Sarasate és Door. A spanyol hegedűs Schubert h-moll Rondóját, Raff d-moll szvitjét és végezetül saját szerzeményét, a bravúros technikát igénylő Faust-ábrándot adja elő.

A Zigeunerweisen-t először 1878-ben adja ki Lipcsében a Senff kiadó. Feltételezhető tehát, hogy Sarasate, előző évi, budapesti fellépéseinek idején jutott hozzá Bartay Ede: 30 Eredeti Magyar Zenedarab (Pest, 1860) című gyűjteményéhez, s benne az általa kiválasztott 5 magyar verbunkos tánc dallamához, valamint Szentirmay Elemér 1874-ben megjelent „Csak egy szép lány...” kezdetű, a „Falu rossza” című népszínmű révén 1877-ben már ország-

szerte jól ismert dalához. Sarasate három évvel később jön második alkalommal Budapesten, és 1880. január 14-én játszik a Vigadó kis termében. A Pesti Napló január 15-én így ír a koncertről:

„Sarasate mai hangversenyének fénypontját Mendelssohn hegedűversenyének finom, ritka tökélyű elegáns előadása képezte, mely után a közönség szünni nem akaró tapsvihara folytán az ő úgynevezett cigány dalaiból, illetőleg magyar népdalok átirataiból kedveskedett egynehánnyal...”

Ekkor, 1880. január 14-én, a Pesti Vigadó kis termében, ráadás-számként csendültek fel először Sarasate előadásában, Budapesten a Zigeunerweisen magyar dallamai!

Amint a második hangversenyről a Pesti Napló írja, a január 16-i, a Vigadó nagytermében tartott koncert eredetileg közreadott műsorát a közreműködő Dévay Janka énekesnő betegsége miatt megváltoztatva, a Nemzeti Színház zenekara első számként Mozart: Figaro-nyitányát játszotta Erkel Sándor vezényletével.

Sarasate Bruch I. (g-moll) versenyművét és Saint-Saëns: Bevezetés és Rondo capriccioso-ját adta elő, majd „Spanyol táncok” című saját kompozíciójával hállalta meg a tapsot.

Amint a mellékelt műsorigénylő látható, utolsó számként hangzott el Sarasate előadásában a „Cigánymódok” illetve – amint a német nyelvű műsorigénylő olvasható – a Zigeunerweisen.

Az olvasónak valószínűleg rögtön szemet szúr a „Cigánymódok” elnevezés, ahogyan a Rózsavölgyi és Társa cég Sarasate művét a magyar nyelvű műsorigénylőn feltüntette, hiszen mindannyian a „Cigánymódok” változathoz szoktunk hozzá. Pedig Rózsavölgyiek nem marasztalhatók el a fordítást illetően, hiszen a német „die Weise” szó 1. jelentése: mód, szokás, módor, 2. jelentése: dallam, 3. jelentése: nóta.

Homoródi

Figura

LASSU

TRIO.

Lavotta Homoródi nótájának eredeti kézírata (OSZK)

A Homoródi nóta Bartay Ede közreadásában (Pest, 1860). Bartay a mű keletkezését 1790-re teszi.

X. Langsam

XII. Langsam

Kossovits József: XII. Danses Hongroises (Bécs, 1800 körül) c. sorozatának 10. és 12. számú „Lassú”-jának 1. ütemét ritmikailag szempontból összehasonlítva hasonló ritmikailag formulákat találunk, mint a Homoródi nóta 1. ütemében, ha egymás mellé tesszük a Lavotta- és Bartay-féle változatot.

A fentieket figyelembevéve legfeljebb annyit jegyezhetünk meg, hogy a „Cigányosan” címadás szerencsésebb lett volna.

Ha elolvassuk a Zigeunerweisen 1961-es, lipcsei (Peters) kiadásához közreadott, a darab előadására vonatkozó, Sarasate által adott útmutatás számunkra leginkább hitelesnek tűnő, francia nyelvű változatát, abban is a „cigányzenei játék-módjára” történő utalással találkozunk:

„Lehetetlen pontosan előírni ennek a műnek az előadását. Egészen szabadon, szinte ad libitum kell játszani, hogy ezáltal a rögtönzzerű cigányzenei játék-módját érezzük el” – írja Sarasate. Persze egyáltalán nem kell csodálkoznunk, hogy az első lipcsei kiadás nyomán a „Cigánydalok” változat ment át a köztudatba, gondoljunk csak Liszt Párizsban megjelent, „A cigányokról és a cigányzenéről Magyarországon” című, idehaza nagy vihart kavarázó könyvére (Pesten 1861-ben magyarul, majd németül is megjelent, majd 1883-ban Lipcsében is), amely szerint Liszt a magyar énekeket „a mint azok falvainkban találtatnak” nem tartja figyelemre méltó értékeknek, és meggyőződéssel vallja, hogy a nemzeti zene megteremtői a cigányzenészek.

Liszt tévedését persze kár lenne eltulozni, hiszen a népi vagy népies zenében az előadó nem előre kidolgozott kotta alapján tolmácsolja a művet, hanem minden alkalommal aktívan vesz részt az alkotás folyamatában, és ez a cigányzene-

szek esetében egészen természetes. Persze tévedés lenne azt hinni, hogy a magyarság zenei ízlésének, hagyományának ne lett volna döntő szerepe a cigányzenészeknél látszólag állandóan „kéznel levő”, rögtönzzerűnek tűnő játékelemek kifermálásában.

Mindenesetre megállapítható, hogy Liszt erősen vitatható könyvének megjelenése után a meglehetősen kétértelmű Zigeunerweisen-elnevezés még csak növelte azt a homályt, ami Liszt cigányokról írt, romantikus hangvételű műve nyomán Európa-szerte kialakult. Egyébként Sarasate feldolgozásának megjelenése idején a koncertlátogató közönség előtt már ismert volt Liszt legvirtuózabb tanítványának, a Varsóban született Carl Tausig (1841–1871) zongoraművésznék egyik legsikerültebb – egy Bihari Jánostól való „Friss Magyar”-t (Magyar Nóták Veszprém vármegyéből, 69. szám, amely Bartay gyűjteményének 7. oldalán található) is tartalmazó – „Ungarische Zigeunerweisen” című, korábban ugyancsak a lipcsei Senff kiadónál megjelent zongora-

darabja, tehát a német nyelvű címadásnak voltak előzményei.

A Zigeunerweisen-elnevezésben rejlő kétértelműség tehát a külföldi kiadványok révén (Gipsy Airs, Airs Bohémiens, stb.) az „egzotikusabb” „Cigánydalok”-verzió győzelmével végződött. Az 1878-as lipcsei kiadás közreadói nyilvánvalóan nem helyeztek súlyt arra, hogy egyértelműen különbséget tegyenek cigánydalok és cigányos modorban feldolgozott magyar dallamok között. Mivel korunk embere már sokkal kritikusabban közelíti meg a múltból ránk hagyományozott, téves hiedelmeket, legfőbb ideje lenne végre ki-gyomlálnunk a világ zenekedvelőinek tudatából ezt a túlhaladott, hamis cigányzene-szemléletet.

Major Ervin: Fejezetek a magyar zene történetéből c. könyvében (Bp., 1967, 145. l.) írja a Zigeunerweisen budapesti bemutatója kapcsán: „Sarasate nem tün-tette fel a dallamok szerzőit: Bihari és Lavotta nem tiltakozhattak már verbunko-saik kisajátítása ellen – Szentirmay E. azonban követelte, hogy az ő neve is szerepeljen e mű további előadásai során.

Így az 1888. jan. 5-i budapesti Sarasate-hangverseny műsorán a következő megjegyzés volt olvasható: »Der Mittelsatz in den Zigeunerweisen ist nach dem Liede Szentirmay-s: Csak egy szép lány componirt«. (A Zigeunerweisen középső tétele Szentirmay Csak egy szép lány című dala nyomán készült.) Sarasate későbbi budapesti hangversenyeinek műsorán azonban többé nem találkozunk e művel. (Földesy Arnold a Liszt Ferenc Zene-művészkör 1899. ápr. 28-i hangversenyén gondolkára átírva adta elő.)

Major említi, hogy a Zigeunerweisen-ben feldolgozott öt dallam közül négy a Bartay-féle gyűjteményből származik, de megállapítását pontosítanunk kell: Sarasate hat magyar dallama közül öt szerepel Bartay kiadványában, a hatodik pedig Szentirmay dala.

Szentirmay „Elemér dalai” című kiadványáról az első hírrel a Fővárosi Lapok 1873. december 19-i számában találkozhatunk („Rövid hírek” rovat), melyben a szerző kéri dalfüzete előfizetőit, hogy január 10-ig legyenek türelemmel, mert „a mű bécsi vállalkozója a világtárlat alatt

alkalmi művek készítésével volt elfoglalva...”

A 20 dalt tartalmazó, 1873-ban készült kiadvány tehát 1874-ben jelenik meg, benne a később világhírűvé vált „Csak egy szép lány” kezdetű dallal. Ez a dallam 1875. január 15-én már a „Falu rossza” c. népszínmű betétdalaként – a cselekmény-be illő szöveggel („Alig virrad”) – is elhangzik. A dal hamarosan külön kiadásban is megjelenik, amit a Zenészeti Lapok 1875. április 18-i száma így ad hírlül:

„Elemér dala cím alatt egy két lapra terjedő zenemű jelent meg zongora-át-íratban Németh János ismert dalszerzőtől Tábornszky és Parsch kiadásában, mely bizonyára nagy keletnek fog örvendeni. E dal-átírat ugyanis nem más, mint Németh János ama most szélesen elterjedt s köz-kedvességűvé vált dalának átírata, amelynek szövege így kezdődik: »Csak egy szép lány van a világon«, s amely a »Falu rosszá«-ban is egyik kedvelt dalszámot képez.”

Kerényi György „Szentirmay Elemér” című (1965, 16. l.) munkájában említi, hogy „A dalnak ez a zongoraátírata került

Kedves nőm: Németh Cesarinának.

Elemér dalai

Csak egy szép lány van a világon...

Zongorára szerző
SZENTIRMAY ELEMÉR
NÉMETH JÁNOS

525. SZ. Ára 1TK 25FF

A kiadók ajánlja
BUDAPEST,
TÁBORSZKY ÉS PARSCH.
nemzeti zeneműkereskedés.
Eöcsben: Wefely 1st Lipcseben: Hofmeister 1st

Róder CC könyvszépe Lipcseben

Elemér dala.

<p>Csak egy szép lány van a világon: Az én kedves rózsám, galambom. A jó isten ne nagyon szeret, Hogy énnekem adott tégedet.</p>	<p>Szép virág az égő szerelem, Piros, miként ajkaid kedvesem! Hej! de anyai mézet nem terem, Mint piézai szád, édes kedvesem.</p>
--	---

Lassan mély érzéssel. Szentirmay Elemértől.

PIANO. *can'tabile*

Budapest, Tábornszky és Parsch. T. 4 P. 525

Szentirmay Elemér 1873-ban készült „Csak egy szép lány” kezdetű dalának részlete (1874, Budapest, Tábornszky és Parsch nyomdája)

Szentirmay felesége, akinek a „Csak egy szép lány” című dalt ajánlotta. Üveglapra festett kép, Párizsban készült 1878-ban.

bele kicsinyített hasonmásban abba a zsebkönyvecskébe, amelyet a magyar kiadó az 1878-as párizsi kiállításra jelentett meg költők műveiből... Nyilván ennek a révén ismerte meg Jules Claretie francia regényíró...” (Claretie magyar tárgyú, „Le prince Zilah”, 1884-ben megjelent regényének egyik fejezetében ír a „Csak egy szép lány” c. dalról, fűzi hozzá Kerényi.) Az előbbi információhoz kapcsolódva említjük, hogy a Vasárnapi Újság 1878. július 2-i számának „Mi újság?” című rovata a világiállításról tudósítva ad hírt a párizsi magyar csárdával és az ott hallott zenével kapcsolatban Jules Claretie-nek, az „Independance Belge” című lapban közölt, elragadtatott hangvétellű beszámolójáról.

A Vasárnapi Újság 1878. december 1-jei száma a május 1-jétől október végéig tartó világiállítással kapcsolatban említi: „Táborszky és Parsch zeneműkereskedésében két kiváló díszű hangjegyfűzet jelent meg... Mindkettő nyolcadrésű, keményborítékú, aranymetszésű, s a szerző arcképén kívül csinos czimlap díszíti. Mint »Párizsi közkiállítási emlék« jelent meg mind a kettő. Az egyik Németh János (Szentirmay Elemér) tíz műve...”

Amint a tudósításból kiderül, a művek között van a Csak egy szép lány című dal is, a másik hangjegyfűzet pedig ifj. Philip Fahrbach 7 táncdarabját tartalmazza.

*

Szentirmay dala után most lássuk azt az öt verbunkos dallamot, amelyek Bartay Ede „30 Eredeti Magyar Zenedarab” című kiadványának (Pest, 1860, Lorbert nyomdája), köszönhetően kerültek Sarasatéhoz. Bartay (1825–1901) 1848–49-ben minisztériumi hivatalnok, 1875-től a Nemzeti Zenede igazgatója volt. Mivel az öt verbunkos tánc mintegy fél évszázaddal Szentirmay dalának megjelenése, pontosabban 1831 előtt keletkezett, ezeket együtt tárgyaljuk, jelezve, hogy a Sarasate-mű hányadik dallamáról van szó.

1. Bihari János (1764–1827)

„Lassú Magyar, Adagio Affettuoso”
(„Requiem fia halálára”)

A d-moll, „Lassú Magyar”-t Ruzitska Ignác (1777–1832), veszprémi székesegyházi muzsikus jegyezte le a kottát nem ismerő Bihari játéka nyomán, és adta ki 1823 novemberében „Magyar Nóták Veszprém vármegyéből” című, magyar verbunkos táncokat tartalmazó (az eredeti kézirat első füzetén még a „6 Magyar Tántzok” cím olvasható), Bécsben megjelent sorozatának első füzetében.

Eredeti kézírata az Országos Széchényi Könyvtár zeneműtárában, Ms. Mus. 3462 jelzettel, annak első számaként található. Ez a „Magyar Nóták Veszprém vármegyéből” című sorozat első 64 számát tartalmazó, Ruzitska által készített kézirat hosszas lappangás után, raktárrendezés során került elő, és 1964. november 20-án, „kéziratos másolat”-ként került bevezetésre 3462-es számmal a „Zeneműtár egyedi címléltára” című naplóba. A szerkesztésünkben és kiadásunkban, „Magyar Nóták Veszprém vármegyéből” címmel, 1994-ben megjelent reprint kiadványunkhoz írt tanulmányunkban (29-30. l.) mutattunk rá, hogy eredeti Ruzitska-kéziratról van szó, amely nyomdai célra készült. Így a mellékeltet közölt, Bihari játéka nyomán, Ruzitska által „fortepianora alkalmaztatott” kézirat részlete egyértelműen és hitelesen bizonyítja, hogy az 1823-ban kiadott, Bihari-dallam alapján készült Sarasate művének bevezető része.

A Bihari-verbunkos táncoknak adott címek többsége nem Biharitól származik. A fia halála emlékét viselő darab eredetileg a „Lassú magyar” címet viseli a Magyar Nóták Veszprém vármegyéből című sorozat első számaként.

A híres verbunkost később több kiadvány is közölte. Az Apollo zeneműfolyóirat II. évfolyamának 23. számaként, Wachtel Aurél átiratában (1872–75) „Fia halálára” címmel, Káldy Gyula: A régi magyar zene kincseiből I.-II. füzet (25. szám, 1890, 1985) „Requiem fia halálára” elnevezéssel jelent meg.

Bihari egyetlen fia, János, a Győr megyei Bönyben született 1791-ben. Hege-dús lett édesapja zenekarában, s fiatalon halt meg 1821. május 12-én (lásd Mátray Gábor: Magyarország és Erdély c. munkáját, II. kötet, Pest, 1853, 156–161. l., valamint a reprint kiadványban közölt tanulmány 10. lapját).

Sarasate az eredetileg d-mollban lejegyzett dallamot c-mollba transzponálva közölte, az utána megszólaló – és eredetileg Lavotta által is c-mollban lejegyzett – Homoródi-nóta kedvéért.

Bartay csupán a zongora bal kéz-szólómánál, a harmonizálásban tér el az eredeti Ruzitska-féle kiadványtól, a dallamot változatlanul közli.

Bihari „Requiem”-jét elemezve mutatja be a verbunkos stílus dallamszerkesztő eszköztárát Sárosi Bálint: Bihari János (Budapest, 2002, 23–25. l.) című munkájában.

*

Mátray Gábor írja Bihariról (A Muzsikának Közönséges Története és egyéb írások, 299. l.): „Bihari játszasmódja a magyar nóták előadásában szabatos s akkori időben páratlan volt. Egyszerűen, minden túlságos cifrázat nélkül, úgy, miként eredeti szerzőiktől hallotta, de érzéssel, s a nemzeti zene jellemét híven tükrözve játszotta azokat, miben egyéb íránt jeles társai nagy mértékben gyámolták őt. Friss nótáiból a legélénkebb tűz lobogott. – Igaz, hogy akkori időben a magyar nóták nem voltak csárdások, mint mai napon. Bihari lassúból szív- s lélekre ható remek elégiák hangzottak, nem csárdás bűz s a művelt keblű hallgató mintegy kegyelettel viseltetvén e nemzeti hangok iránt, belőlük nem a vad ujjongások kitörését, hanem nemezebb élmény bizonyos nemét várta.

A természet egyébiránt Biharit rendkívüli felfogó tehetséggel áldá meg, s mit egyszer hallott, képes volt azonnal eladni. Hangjegyekből nem tanult játszani, s mégis ugyanazon tánczenéket, melyeket bálokban a német szerzők és zenészek pár órával előbb előadtak, ő a szűnórák alatt hasonlag eljátszá...”

Major Ervin: Bihari János (Budapest, 1928, 13. l.) című munkájában említi, hogy Ruzitska Biharival „... Pesten ismerkedett meg... Pesten is, de később Veszprém-ben is több darabot lekótázott Bihari játéka után...”

Sebestyén Gábor (Vasárnapi Újság, 1862. július 6.) írja, hogy Ruzitska „... Biharival tegező barátságban volt és Bihari Ruzitskát még nejevel is meglátogatta. A Rákóczi indulót Bihar eljátszása után Ruzitska le is kótázta...”

„Káldy Gyula szerint Beethoven is hallotta játékát, sőt egyik dallamát felhasználta az István király nyitányban (1812)... Liszt Ferenc 1822-ben hallotta őt, s később a magyarországi cigány-muzikusokról írott könyvében rajongással emlékezett rá vissza.” – olvashatjuk Bihariról a Brockhaus-lexikonban.

Bihari műveinek tematikus katalógusát (84 mű) Major Ervin közölte Bihari János című könyvében. A katalógust Sárosi Bálint is közreadta Bihari János című (Bp., 2002, Mágus kiadó) kötetében.

2. Lavotta János (izsépfalvi és keveházi) (1764–1820):

Homoródi („Homrodi”) nóta

Lavotta Pozsonyban, majd Pesten joghallgató, később a kancellárián hivatalnok és ezt követően lép zenei pályára. Zenetaná-

rai Sabodi Bonaventura, Hossza Ferenc, Glanz és Zistler voltak. Id. Ábrányi Kornél (1822–1903): A magyar zene a XIX. században (Budapest, 1900, 25-26. l.) című munkájában így ír Lavottáról:

„... 1792-ben Protasevich színtársulatához szegődött karmesternek, hol négy évet töltött. A társulat akkor megbukott s Lavotta nyakába vette az országot, megkezdvén kalandgazdag pályafutását. Első országos hírnő apostola lett a magyar zenének. Többnyire a kiválóbb magyar nemesi családok-

nál tartózkodott, hol a legszívesebben látott s ünnepelt vendég lett. Legtöbb ideig tartózkodott a szabolcsi és hevesi urak

Két „Friss Magyar” a Magyar Nóták Veszprém vármegyéből c. sorozatból (64-es és 116-os szám). Bartay Ede egymáshoz illetve, Rózsavölgyi neve alatt közölte őket „30 Eredeti Magyar Zenedarab c. kiadványában (Pest, 1860. 39. l.)

kúriáiban az Elek, a Kállay, s az Eördeogh családoknál, különösen az én atyám Eördeogh Alajosnál, kinél rövi-

debb-hosszabb megszakításokkal, közel tíz évet töltött. Hegedűtanára lett az atyámnak, majd minden zeneszereményét nála írta, s birtokában hagyta... Bihari, a cigánykirály kezét csókolta, s Szemere Pál a költő egy hétig várakozott, hogy még egyszer hallhassa tőle a »Homoródi nótát«... Változatos kalandos életéből az én atyám sokat regélt nekem gyermekéveimben, s nem győzte kiemelni remek játékát, s szerzeményeinek igaz magyar voltát. Élete utolsó éveiben mértéken túl adta magát az italra... Lavotta kéziratának legnagyobb része az én atyám birtokába jutott, aki azokat Kirch

János házi zenemesterünk által revidiáltatván s nyomás alá rendeltetvén, azokat két füzetben ki is adta Wagner József pesti műúrus kiállításában... Az akkori magyarországi zenészi viszonyok akár magasabb ízlés, akár technikai tudásra nézve éppen nem álltak olyan magaslaton, mint a minőt a mai kor igényel. Természetes tehát, hogy az akkori alapvetők s így Lavotta sem eshetik oly elbírálás alá, amely az ő akkori nimbusát a mai kor igényeivel párhuzamba tehetné... Volt sajátlagos invenciója a magyar ritmusokkal szemben, csak hogy korlátolt keretben s rövid lélekzetekben. Gondolatai alig mer-

ték túllépni a 8-16 taktust, de volt kellő fantáziája, s ami előtte lebegett kifejezésre várva, annak a viszonyokhoz képest meg is tudta adni a jellemző vonásokat. Azért lehet őt a 19-ik század magyar zenéje legtipikusabb úttörője, megalapítójának nevezni. – Ha ő maga játszotta ábrándos, szeszélyes szerzeményeit, azokba sok olyan mellékes sajátjást tudott önteni, melyeket aztán soha le nem írt, se nem tudta más utánajátszani, s ebben magasztult ki az ő általános akkori nimbusa. – Ha soha mást nem írt volna, mint a »Cserebogár« népdalt: akkor is halhatatlanná tette volna magát, mert a művészetben való kimagasulás nem mindig a nagy formák és a tömeges szerzés nyomán fakad...”

Mátray (Róthkrepf) Gábor „Egy Nép ének szerént” felirattal, a Pannónia gyűjteményben (Bécs, 1827, III. füzet, a 3. szám I. Frisseként) közreadott Frisse, amely némileg variált változata a Magyar Nóták... sorozat 1826 február 26-án megjelent, 64-es számának.

Bartók „A magyar népdal” c. munkájának (Budapest, 1924. 20. l.) 1912-ben Gyantán, Bihar megyében gyűjtött dallama, amelyhez – az összehasonlítás kedvéért transzponálva – Liszt XIII. rapszódiaja Allegro részének első témáját is mellékeli Bartók (91. l.).

Bartók a könyvében szereplő, 72. számú, Gyantán gyűjtött dallamot (ez a Magyar Nóták... sorozat 64-es Frissének népi eredetű előzménye) összehasonlítva Liszt XIII. magyar rapszódiajának Allegro-részével rámutat, hogy a Lisztnél található „tizenhatod-figurák” jellegű, melyek a XVIII. századbeli nyugat-európai műzene passage-jaira emlékeztetnek, és amelyeknek semmi közük a magyar parasztnéhez, természetesen cigány muzikusok díszítő törekvéseinek eredménye” (lásd a Liszt-dallamot Bartók transzpozíciója nyomán). A „cigányhozománynak” minősített „figurák” kérdését mi inkább a Liszt-rapszódiaikat mintegy két évtizeddel megelőző verbunkos „Friss”-ek körébe utalva vizsgáljuk (lásd a Magyar Nóták... sorozat hasonló tizenhatod-meneteket tartalmazó 64-es és 116-os Rózsavölgyinek tulajdonított, vagy 53-as, Ruzitskától való, illetve 94-es Bihari-frissét. stb.), ugyanis a dallamot játékosan variáló-körülíró tizenhatod-formulák régi hangszeres tánczenében is jelen vannak. Amikor ezeket cigány muzikusaink átvették, nyilván magyar ízlés és igény nyomán tették.

Lavotta Homoródi nótájának eredeti kézírata az Országos Széchényi Könyvtár zeneműtárában található Ms. mus. 1480 jelzettel (18-as szám). A 18 művet tartalmazó Lavotta-kézirat I.-II.-III. hegedű, és Basso-szólamra készült. A darabnak Lavotta lejegyzésében két Figura-része van. A c-moll Homoródi nóta megtalálható Lissznyay Julianna hangszeres gyűjteményében is (közreadta Tari Lujza 1990-ben, lásd 128–129. l.), amelynek zenedarabjai 1800–1830 között kerültek lejegyzésre. Kirch János 1843-ban, Pesten, Honi Emlék-Fűzér címmel adta közre először nyomtatásban a Homoródi nótát, Wagner József nyomdájában.

Bartay Ede: 30 Eredeti Magyar Zenedarab c. gyűjteményében szintén megjelent, s ezt a változatot használta forrásként Sarasate.

Lavotta lejegyzéséhez képest a Lissznyay, de főleg a Kirch-féle „revidiált” változat több előkét, pontozott ritmust, díszítést, ritmikai variálást-aprózást is tartalmaz, de lényegében az eredeti mintát követi. Feltűnő viszont, hogy az I. Figura-részben (a II. Figura, csak Lavotta lejegyzésében szerepel), az 1. és 4. ütemben mind Lissznyay mind Kirch a c-moll hangnemhez igazítva „szelídíti meg” Lavotta kissé „egzotikus”, kromatikus hangulati kitérőjét, amelyről nekünk Mozart 1775-ben írt, A-dúr hegedűversenye (3. tétel, allegro) zenekari közjátékának „törökös” kromatikus menete jut eszünkbe. Kirchnél általában megfigyelhető a későbbi verbunkos korszak

elvárásainak megfelelő cifrák, díszítések alkalmazása.

Bartay Ede változata a legkésőbbi az említett 4 verzió közül. Ha ritmikailag összehasonlítjuk Lavotta kéziratának 1. ütemét a Bartay-változat 1. ütemével, melléjük helyezve Kossovits: 12 magyar tánc (Bécs, 1800 körül) 10. (Langsam) és 12. (Langsam) számú táncainak 1. ütemét is, egyrészt ízelítőt kapunk, milyen ritmusalkotó lelemény érvényesül régi verbunkos lassúinknál, másrészt érthetőbbé válik számunkra, miért ezt a ritmikát választotta Bartay a nemesen éneklő, c-moll dallam kezdő üteméhez.

A Bartay-változat 4. ütemében jellegzetes, „kurucos” kvart-sémát találunk. Hasonló ritmikai aprózás van a 10. és 12. ütemben, mint amilyen a Lissznyay- és Kirch-féle változatban is előfordul, és Bartay némi ritmikai-hangulati mozgalmasságot visz a darab befejező, 13.-15. ütemébe.

A Trió (Figura) részben Bartay az eredeti, „egzotikusan” kromatikus megoldást veszi át, a továbbhaladásnál kihangsúlyozva a bővített szekundos jellegét.

A már említett, és Ábrányiék által Lavottának tulajdonított Cserebogár- „nótánk” szerzőjéről, szövegírójáról nem tudunk semmi bizonyosat, de az valóban Lavotta pályakezdésének időszakában, a XVIII. sz. végén keletkezhetett (lásd: Ethnographia 1941, 489. 1.).

A többféle változatban énekelt dalt a XIX. sz. elején vándorszínészek – köztük az 1810-es évek közepétől Déryné – terjesztették az országban, Hubay Jenő ennek a dallamnak a nyomán írta 1887 körül a VI. Csárdajelenetet. Egyébként a „Cserebogár...” kezdetű dal dallamsorainak végén ugyanazt a „kuruc”-kvartot hallhatjuk, amit Bartay változatának 4. ütemében is megfigyelhetünk. Ha a „Cserebogár...” kezdetű dal 3. dallamsorának végéről elhagyjuk az odakerült kurucos sémát, Beethoven 1801 vége táján keletkezett, G-dúr hegedűrománca verbunkosának hősi, magyaros „arcéle” tűnik a szemünk elé, annak jellegzetes, magyaros hangulatípusát idéző, a fá-mi-re-dó-ti-lá-szi „hősi” harmonikus soron leereszkedő, majd hangulati „emlékeztetőként” visszahajló dallamával.

Petőfi – amint 1848 június elején, Kis-kunfélegyházán írott, „Szülőföldemen” című verséből tudjuk – a dallam gyermekkorára emlékeztette:

A XVIII. sz. végén keletkezett, „Cserebogár...” kezdetű dalunk 3. sora végére sémaszerűen odakerült „kuruc”-kvart elhagyásával az a hősi, a végén visszahajló, magyaros fá-mi-re-dó-ti-lá-szi sor tűnik elénk, amely Beethoven 1801 vége táján készült, G-dúr hegedűrománca verbunkos témájának tizenhatodjainál is megfigyelhető. Az idézett „Cserebogár”-motívum Mohaupt 1817-ben megjelent verbunkosának 2-3. ütemében is felbukkan: *Studia M.*, 21, 1979, 210. l., 6. szám.

„Ez a város születésem helye
Mintha dajkám dalával vón tele,
Most is hallom e dalt, elhangzott bár:
»Cserebogár, sárga cserebogár!«

3. Szentirmay:

„Csak egy szép lány van a világon...”
című, már ismert dala (1873)

4-5. Rózsavölgyi Márk (1787 vagy 1789–1848):

Két „Friss Magyar” (64. és 116 szám) a Magyar Nóták Veszprém vármegyéből c. gyűjteményből

Rózsavölgyi Márk hegedűművész és zeneszerző a verbunkos stílus utolsó nagy képviselője. Eredetileg Rosenthal-nak hívták, a Veszprém-vármegyei Nótákban szerepel először Rózsavölgyi néven. Prágában tanul, majd a pesti színtársulat hegedűse. Később Baján, Pécsen, Temesvárott működik, utána Pestre költözik.

Szabolcsi Bence írja róla (A XIX. század magyar romantikus zenéje, Bp., 1961, 169. l.): „Rózsavölgyi igazi történelmi jelentősége formaösztönében s formáló művészetében áll. E művészi készség révén verhet hidat Rózsavölgyi a tánckomponista... a negyvenes évek tánczenéjétől a hatvanas évek magyar műzenéjéhez. Ez a formáló ösztöne képesíti arra is, hogy még a harmincas években (1835) beálljon egy új tánc-típus, a csárdás úttörői közé.

Az új táncot épp az ő – már a huszas évek óta mindjobban bővülő – frissei készítik elő s vezetik be.”

A Zigeunerweisen 4. dallamaként felhasznált „Friss magyar” először a Magyar Nóták Veszprém vármegyéből c. sorozat VIII. füzetében (64. szám) jelent meg Bécsben, 1826 februárjában.

Sebestyén Gábor a Veszprém vármegyei Zenetársaság jegyzőkönyvében feljegyezte, hogy Rózsavölgyi (azaz Rosenthal Márkus Compositor) 1824. május 13-án érkezett Veszprémbe „... s másnap Márkus Antal Urnak Almádi Szőlőjében művészi szép talentomát, minden jelenlétüknek közös megegyezésével mutatván, akkor mindjárt a jelenlétük tulajdon erszényéből 25. Forintokkal megajándékoztuk őtet; és vele Hat darab eredeti szerzeményei eránt 50. Vftokban meg egyezvén minekutánna a’ következő napokban, azon Nótákat Veszprémben Fortepiánóra alkalmaztatta, a’ 15-ik Szám alatti Nyugtató szerint a’ Cassából kifizettem neki az 50. Forintokat... Ráadásul meg is ajándékozott bennünket még négy kis friss nótákkal is, mellyek hasonlóképpen az ő saját szerzeményei: de ezek nintsenek Fortepiánóra alkalmaztatva...”

A Veszprém vármegyei Zenetársaság megalapítója és főjegyzője, Sebestyén Gábor 1825-ben az alábbiakat vezette be a Zenetársaság jegyzőkönyvébe:

„1825-dik Esztendei Május 15-dikén Rosenthal Márkus Muzsikusnak, midőn Bajáról Halasra jött és 9 Magyar Nótákat hozott, fuvar fejében 5 frt-ok adattak

Ugyancsak 1825-dik Esztendei Julius 14-én Rosenthal, vagyis Rózsavölgyi Márkus 15 Magyar Nótákat a Társaságnak ajánlván ... a Cassából kifizettetett néki 40 frt-ok, és a IV-ik fogásból is jutalomképpen 10 nyomtatványokat kapott”. Mivel Rózsavölgyi már korábban is átadott 10 darabot, ugyanakkor a veszprémi gyűjteményben Rózsavölgyi neve alatt csak 18 darab jelent meg, Brodszky Ferenc (A Veszprémvármegyei Zenetársaság, Veszprém, 1941, 20. l.) joggal veti fel, hogy az 1825-ben átadottak mind saját szerzeményei lehetnek-e, hiszen ezt Sebestyén mindig hangsúlyozni szokta a jegyzőkönyvben.

Mindenesetre tény, hogy a veszprémi gyűjteményben 12 olyan, önálló sorszámmal, név nélkül megjelentetett „Friss Magyar”-t találunk, ami előtt Rózsavölgyi-lassú áll, és ezek közé sorolandó a 64-es és a 116-os szám is: a Zigeunerweisen 4. és 5. magyar dallama. Bartay mindkettőt Rózsavölgyi neve alatt közli.

A 64-es Friss, némileg variált módon Mátray (Róthkrepf) Gábor „Pannónia” című gyűjteménye (3. füzet, Bécs, 1827) 3. számának 1. Frisseként jelent meg „Egygy Nép ének szerént” felirattal. A dallamot Bartók Béla 1912-ben jegyezte le Gyantán, Bihar megyében, és annak népi eredetére „A magyar népdal” (Budapest, 1924, 72. dallam) című munkájában mutatott rá.

A dallamot Liszt Ferenc, Magyar Dallok című sorozatának VII. számában (3.

dallam), majd pedig a XIII. rapszódiaiban is feldolgozta.

A Magyar Nóták... gyűjtemény 64-es számú „Friss Magyar”-ja Szabolcsi Bence és Major Ervin szerint az előtte, 63-as számmal álló Rózsavölgyi-lassúhoz tartozik, tehát szintén Rózsavölgyi-mű. A „Friss” Ruzitska által fortepianoóra alkalmazott kézírata az OSZK zeneműtárában, Ms. mus. 3462 jelzettel található, de azt Magyar Nóták Veszprém vármegyéből c. reprint kiadványunkban is közöltük.

A Zigeunerweisen 5. dallama eredetileg a Magyar Nóták... sorozat 116-os számú „Friss Magyar”-jaként, a szerző nevének feltüntetése nélkül jelent meg 1831 júniusában, a-mollban. Bartay Ede ugyanígy közölte azt 30 Eredeti Magyar Zenedarab című kiadványában, a veszprémi sorozat 64-es számú „Friss Magyar”-ja után illesztve be azt. A Magyar Nóták... sorozat 116-os számú „Friss Magyar”-jának Ruzitska által készített nyomdai kézírata az OSZK zeneműtárában, Ms. mus. IV. 2011 jelzettel (116-os szám) található.

6. Bihari:

Friss (Allegro trióval) – a 11. szám a Bihari: 15 Ungarische Tänze... (Bécs, 1811) c. sorozatából

A Sarasate által felhasznált 6. magyar dallam Bihari-mű, amely Major E. tematikus katalógusában 16-os számmal található. Bihari: 15 Ungarische Tänze (két hegedűre, Bécs, 1811) c. sorozatában, a 11. számú táncdarab triójaként jelent meg, és Bartay gyűjteményében (14. l.) szintén megtalálható.

Bihari: 15 Ungarische Tänze für 2 Violinen címmel (Bécs, 1811) megjelent sorozatának 11. száma, amelynek Trio-része lett a Zigeunerweisen hatodik magyar dallama. Bartay, Bihari 11. táncát zongorára alkalmazva, Friss felirattal közölte (Pest, 1860, 14. l.), és ennek nyomán dolgozta fel Sarasate. Elképzelhető, hogy maga Bartay ajándékozta meg kiadványával Sarasatét Budapesten, 1877-ben. A Bihari-kotta a bécsi Staatsbibliothek-ban, M 12037/C jelzettel található.

A Bécsben megjelent Bihari-sorozatban, 10-es számmal szereplő, híres a-moll verbunkost Bartay „Debreceni emlék”-ként közli (13. l.), és ennek „Friss”-eként szerepelteti közvetlenül ezután a Bihari-sorozat 11. számú „Allegro” tételét és annak „Trio” részét. Ez a Bartay gyűjteményből vett Trio-rész a forrása tehát Sarasate 6. dallamának.

Itt jegyezzük meg, hogy Major Ervin: Magyar elemek a 18-19. századi európai zenében című munkájában (A magyar muzsika könyve, Bp., 1936, 13. l.) a Zigeunerweisen forrásaként öt magyar dallamot említ, mivel nem veszi figyelembe, hogy a veszprémi sorozat 116-os számú „Friss Magyar”-ja is önálló dallamnak tekintendő. (Reprint kiadványunkban még Major adatára támaszkodtunk.)

Rózsavölgyitől való, „Friss”-táncdarabok a Magyar Nóták Veszprém vármegyéből sorozatban

Régóta foglalkoztatja a magyar zenetudományt, hogy a fenti, kiemelkedő jelentőségű sorozatban, önálló sorszámmal, de a szerző nevének feltüntetése nélkül megjelentetett „Friss” táncok összetartozónak tekinthetők-e az előttük álló „Lassú Magyar”-okkal. Major Ervinnek, a verbunkos zene kiváló kutatójának álláspontja szerint összetartozásról beszélhetünk, míg mások véleménye szerint a kérdés nem tekinthető eldöntöttnek.

Szabolcsi Bence „A XIX. század magyar romantikus zenéje” (Bp., 1951, 164–166. l.) c. munkájában, Bihari többszakaszos verbunkosai kapcsán foglalkozik a veszprémi sorozatban található táncdarabok összetartozásának kérdésével, megjegyezve, hogy ebben a kérdésben a kutatás számára „... a végleges ítélet kimondása jóformán lehetetlenné válik; aminek az az oka, hogy Bihari darabjai, úgy ahogy ma ismerjük őket s ahogyan a múlt század közepe óta újra népszerűkké vagy legalább is széles körben ismertekké váltak, kevés kivétellel utólagos, népszerűsítő célzatú „összevarrások” eredményei...”

Mínthogy a Magyar Nóták... sorozat két „Friss” táncdarabja is kapcsolódik témánkhoz (a 64. és 116. számú, név nélkül található darabok, amelyek előtt Rózsavölgyi-lassú állnak) irányítsuk most figyelmünket a gyűjteményben található, Rózsavölgyi-lassúkat követő önálló számot viselő, de név nélkül megjelent „Friss” tételekre. (Összesen 18 „Lassú Magyar” jelent meg a gyűjteményben Ró-

zsavölgytől, de közülük csak tíz „Lassú” után található „Friss” tétel, illetve tételek). Egyfelől megállapítható, hogy a „Friss” tételek hangnemi szempontból logikus módon (pl. moll után azonos dúr vagy párhuzamos dúr, stb.) követik a „Lassú”-kat, tehát legalábbis a sorozatot szerkesztő Ruzitska részéről összekapcsolási szándék érhető tetten. De fennáll-e összekapcsolási szándék az eredeti szerző részéről? Nem feltétlenül. Részben alátámasztja ezt Sebestyén Gábor jegyzőkönyvi bejegyzése is, miszerint 1824 májusában Rózsavölgyi hat saját szerzeményét (értelmezésünk szerint hat lassú táncdarabot) fortepianóra alkalmaztatva eladta a Veszprémi Zenetársaságnak, és – fortepianóra alkalmazás nélkül – még „négy kis friss darabokat” ajándékba adott a Zenetársaságnak.

A fenti dokumentum is alátámasztja, hogy a verbunkos táncdarabok tételei között nem kell okvetlenül olyasféle, a szerző által előírt és meg nem változtatható összetartozást feltételeznünk, ami a klasszikus zeneművek tételei esetében magától értetődő. Már az ajándékozás ténye is jelzi, hogy Rózsavölgyi lényegében szabad kezlet adott a sorozatot szerkesztő Ruzitskának, „jó Barátjának” (lásd az OSZK Ms. mus. 412 jelzetű, Rózsavölgyi: „Fellengős Magyar”-jának eredeti kéziratán lévő ajánlást), hogy saját elképzelése szerint – ha szükséges, transzponált módon – illeszse be a sorozatba, és úgy alkalmazza fortepianóra ezeket a kis friss darabokat.

Bár logikusnak tűnhet feltételezni, hogy a sorozat szerkesztője törekedett rá, lehetőleg a „Lassú” után álló „Friss” is ugyanattól a szerzőtől legyen – ha egyáltalán el lehetett dönteni, ki a „Friss” eredeti szerzője –, ez a feltevés sem állja meg a helyét a 39. számú Ruzitska-lassú után 40-es számmal álló Csermák-friss esetében. Pedig Ruzitskának bizonyára lett volna lehetősége ide egy saját „Friss”-t beilleszteni.

Megfigyelhető, hogy a nemzeti karakternek megfelelően („... természetem komoly, mint hegedűink első hangjai” – Petőfi: Magyar vagyok) a „Lassú Magyar”-ok dominálnak a Magyar Nóták... című gyűjteményben, mely darabok kivétel nélkül a szerző nevének feltüntetésével található. (Petőfi sorai arra utalnak, hogy a verbunkost játszó hegedűs mindig Lassú Magyarrel kezdett.) Alábbi, 11 példánkkal azt kívánjuk alátámasztani, hogy legalábbis a vizsgált Rózsavölgyi-darabok esetében a „Lassú”-k és „Friss”-ek

közötti összetartozás inkább alkalmi jellegűnek tekinthető, és utólagos „összevarrás” eredménye.

1. A Magyar Nóták... sorozatban, 1826. február 26-án, 63-as számmal, Rózsavölgyi neve alatt megjelent Lassú Magyar eredeti, Rózsavölgyitől származó kézírata, amely Pesten készült 1817-ben „Eredeti Magyar Rózsavölgyitől” címmel, az Országos Széchényi Könyvtár zeneműtárában található Ms. mus. 398 jelzettel (lásd: Papp G.: A verbunkos kézíratos emlékei, 1999. 85. l.). Ebben a kéziratban egy másik Friss (Allegro) következik a Lassú után, nem a veszprémi sorozatban 64-es számmal megjelent, híres Friss Magyar!

2. A veszprémi sorozatban név nélkül, 73-as számmal álló, 1826. augusztus 4-én megjelent, D-dúr Friss Magyar – amely előtt 72-es számmal egy Ruzitska neve alatt megjelent Friss Magyar áll – az OSZK zeneműtárában (Ms. mus. 382) a Rózsavölgyi által, Pozsonyban, 1825-ben szerzett „Koronáció Magyar” Allegro con modo tempójelzésű zárórészeként található ugyancsak D-dúrban, Rózsavölgyi eredeti kézírata szerint (lásd Papp G. i.m. 74-75. l.).

3. A veszprémi sorozatban 77-es számmal, Rózsavölgyi szerzeményeként szereplő, G-dúr Lassú Magyar és annak Trio-része az OSZK zeneműtárában kézíratos anyagában (Ms. mus. 354, 53. szám, lásd Papp G. i. m. 65. l.) Allegro zárótétellel található, szintén G-dúrban. Ugyanez az Allegro a veszprémi gyűjteményben 46-os számmal, név nélkül, Allegretto feliratú „Friss Magyar”-ként szerepel – Rózsavölgyi f-moll „Lassú Magyar”-ja és F-dúr Trio (Majore)-ja után – F-dúrban, tehát transzponált változatban!

4. A Magyar Nóták... sorozatban 1825. szeptember 4-én, 34-es számmal megjelent Rózsavölgyi „Füredi Lassú Magyar” után név nélkül áll a 35-ös Friss Magyar. A már említett, Rózsavölgyi műveit tartalmazó OSZK-kézíratos anyagban (Ms. mus. 354, 30. szám) az előbbi „Lassú”-t (amit Major Ervin Rózsavölgyi 1817-es balatonfüredi látogatásával kapcsolatban említ) egy másik Allegro követi, nem pedig a veszprémi sorozat 35-ös darabja.

5. A veszprémi sorozat 33-as „Lassú”-ja, illetve annak Trio-ja után nem szerepel „Friss”. Az előbb említett kézíratos anyagban (Ms. mus. 354. 4. szám) a Trio után Allegro moderato tétel áll.

6. A veszprémi gyűjtemény 85-ös, g-moll Rózsavölgyi „Lassú”-jának G-dúr „Trio Majore” része hasonló az OSZK-

ban Ms. mus. 154 jelzettel található Rózsavölgyi-kézirat Andante-tételéhez, amely után itt Allegro áll, a veszprémi sorozatban viszont nem. A kézirat Andante-Allegro párosítása az Ms. mus. 354 jelzetű kézíratos gyűjteményben (13. szám) ugyancsak megtalálható Adagio-Allegro tempójelzéssel, tehát ezek Rózsavölgyi szándéka szerint összetartozó tételeknek tekinthetők.

7. A Magyar Nóták... sorozat 1832. július 3-án, 135-ös számmal, Ruzitska „Cholera Verbung”-ja után álló, név nélkül megjelent Allegrettojának Trio-része (B-dúr) előzőleg Pesten, 1831-ben Rózsavölgyi neve alatt jelent meg A-dúrban (lásd Papp G. tematikus katalógusát, Studia M. 26, 1984, 104. l. 4. sz., Trio).

8. A veszprémi sorozat 114-es számú, Ruzitska nevének megjelent a-moll „Friss”-e (előtte a gyűjteményben Rózsavölgyi 113-as számú „Lassú Magyar”-ja található) a Rózsavölgyi műveit tartalmazó Nemzeti Zenetár IV. füzetében (Pest, 1845), 21-es számmal, ugyancsak a-mollban szerepel.

9. A Magyar Nóták... 86-os számú, e-moll Ruzitska-lassújának Trio Majore indítása a 95. számmal, név nélkül megjelent „Friss Magyar” dallamát hozza (az előtte, 94-es számmal álló „Lassú” Rózsavölgyi szerzeménye).

10. A Magyar Nóták... gyűjteményben 26-os számmal megjelent Rózsavölgyi-lassú után nem áll „Friss”, ugyanakkor az ezzel lényegében azonos, „Éljen a magyar” címmel található Rózsavölgyi-kézirat (OSZK, Ms. mus. 414) Adagio-Trio része után Allegro tétel is található.

11. Végül, a Magyar Nóták... sorozat 82. számú Rózsavölgyi-lassúját két Friss követi. A második, 84. számú Friss Bécsben, Joseph Czerný-nél Bihari-szerzeményként jelent meg (lásd Papp G. tematikus katalógusát, Studia M., 26, 1984, 87. l., 32/4. szám).

*

Talán nem múlik el nap, hogy a világ valamelyik rádió-állomásán, TV-csatornáján ne csendülne fel Sarasate Zigeunerweisen-jének hat magyar dallama. Mind egyik magyar ember alkotása, a magyar hegedűs kultúra részeként épültek be a világ zenekultúrájába.

Kodály kívánságának megfelelően, legfőbb ideje lenne ezt a világ tudomására hozni. És legalább odaírni a darab címe alá: Hat eredeti magyar zenedarab, cigányos modorban... *Rakos Miklós*